

Õigus oma keelele

Komi keelest. Mitte eriti optimistlikult

Nikolay Kuznetsov

Tartu ülikooli soome-ugri keelte lektor,

Eesti kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur

Komi keel on emakeeleks komidele, kes on suuruselt seitsmes soome-ugri rahvas. Viimase rahvaloenduse andmeil¹ elas Venemaal 2002. aastal 293 406 sürjakomi², 125 235 permikomi ja 15 607 iz'vakomi. Kui lisada neile veel mõni tuhat endise Nõukogude Liidu liiduvabariikide territooriumil elavat komi (Eestiski elas 2000. aastal 158 sürja- ja permikomi³), tuleb komisid kokku umbes 440 000 inimest.

Komide mitmeks jagamise taga on rahvuspoliitilised (sürja- ja permikomid), etnograafilised, majanduslikud (nn iz'va-komid ehk iz'valased) ja/või geograafilised (nn jaz'va-komid ehk jaz'valased), kuid kõige vähem keelelised põhjused. Eri etnograafiliste või regionaalsete rühmade kõneldavaid keelevariante võib pidada sama keele murdeiks, seda enam, et ühe suurema rühma sees erinevad mõned murded vahel rohkemgi kui geograafiliselt ja administratiivselt eristatud rühmad omavahel. Nii või teisiti on praeguseks välja kujunenud kaks komi kirjakeelt – sürjakomi ja permikomi.

Kõige rohkem elab komisid Komi Vabariigis (edaspidi Komimaa) Venemaa Euroopa osa kirdenurgas. Need on enamjaolt sürjakomid

¹ Vt www.perepis2002.ru köide 4, tabel 1 (14.03.2010).

² Peamiselt sürja-komi e sürja keelest tulebki järgnevalt juttu. Esiteks on selle keele kõnelejaid kõige rohkem, teiseks on see staatuse seisukohalt jõudnud kõige kaugemale ja lõpuks on mul sürja-komi kohta kõige enam informatsiooni.

³ Vastavalt Eesti 2000. aasta rahva ja eluruumide loendusele.

ja hiljuti end jõudsalt eristama hakanud iz'valased. Permikomid elavad nendest lõuna pool endise Permikomi ringkonna territooriumil, nüüdseks juba Permi kraisis. Nendest ida poole jääb permikomide üks etnograafiline rühm nn jaz'valased, keda on alles veel ehk mõnisada. Mõnisada on jäänud ka permikomide teise etnograafilise rühma esindajaid, nn züzdini (permi)komisid Kirovi oblastis.

Kompaktselt elab komisid veel Koola poolsaarel. 19. sajandil välja rännanud iz'va-komidest põdrakasvatavate järglasi on praegu 2 000 ringis. Komi haja-asutust on ka Siberis, kuhu esimesed komid olid rännanud juba II aastatuhande algusajanditel, kuid massiliselt rännati 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses.

Komi keele varasem kasutus

Komi kirjakeele algusajaks saab lugeda 14. sajandi. Nimelt koostas misjonär Permi Stefan aastatel 1372–1375 komidele tähestiku ja tõlkis selle abil komi keelde usutekste. Jumalateenistusedki olid tollal kirikus komikeelsed. Kuigi seoses ristiusustamisega hakkas komide ellu järjest rohkem tungima vene keel, oli komi keel 14.–16. sajandil siiski sisuliselt riigikeel. 16.–18. sajandil komi keele ühiskondlik staatus langes. Riikliku haldamise keeleks sai vene keel ja komi keel kadus ka kirikust. 19. sajandil komi keele olukord oluliselt ei muutunud, kuid tekkis selle eest seisev intelligents, sai alguse komikeelne kirjandus, ilmusid esimesed keelegrammatikad, sõnaraamatud jne. 1920. aastatel sai komi keel tollasel Komimaal taas ametlikuks, see oli suhtlemiskeel ja kasutusel kõigis elusfäärides, ka võimuorganites. Tollal moodustasid komid umbes 92,2% Komimaa elanikest. Alates 1930. aastatest hakkas komi keel kaotama oma kasutusalasid. Seoses intensiivse industrialiseerimise ja massilise tööstusmigratsiooniga kahanes kiiresti ka komide osakaal, langedes 1989. aastaks 23,3%-le.

2009. aasta 1. jaanuari seisuga elas Komimaal 958 500 inimest, kellest komid moodustasid umbes neljandiku. Permikomid on oma endises ringkonnas enamuses, moodustades 59% elanikkonnast.

Komi keele ühiskondlik staatus

1992. aasta 28. mail võeti vastu keeleseadus, mille järgi on komi keel Komimaal vene keelega võrdväärne riigikeel. 1994. aastal võeti vastu ka komi keele säilitamise ja arendamise riiklik programm, mis nägi

ette komi keele järk-järgulist kasutusse võtmist eri elusfäärides. Keeleseaduse vastuvõtmise ajast on küll komi keele igakülgisel kasutamisel juriidiline alus, kuid seni pole komi keele kasutusvõimalused oluliselt laienenud ja keele prestiiž on ikka veel madal. Keeleseaduse otsene mõju on pigem sümboolne. Komi keele kasutus eri eluvaldkondades on üksjagu erinev.

Haridus

1920. aastatel oli enamik Komimaa koole küll komi õppekeelega, kuid komikeelsete koolide hulk on järjest vähenenud. 1960ndatel likvideeriti rahvuskoolid hoopiski. Koole, kus õpetatakse komi keeles, praegu enam ei ole; komi keel on koolides vaid üks õppeaine. Vene riigikeelt õpivad Komimaal kõik koolilapsed, komi keelt aga vaid 35% lastest, mis on siiski rohkem kui komi õpilaste osakaal. Seega õpivad komi keelt ka vene lapsed. Nii see on, tõepoolest õpetatakse paljudes koolides komi keelt riigikeelena, s.o mittekomi lastele mõeldud eraldi programmi järgi, mis jääb komi emakeele õppekavale nii mahult kui ka sisult alla. Praktikas tähendab see paraku seda, et paljud komi lapsedki õpivad koos muukeelsetega oma emakeelt sisuliselt võõrkeelena.

Nagu pole komikeelset kooli, ei ole ka komikeelset ülikooli. Sõktõvkari ülikooli filoloogiateaduskonna komi ja soome-ugri filoloogia õppetoolis, kus saavad õppust komi filoloogid, peetakse loengud ja praktikumid komi keeles, üliõpilased kirjutavad ja kaitsevad kursuse- ja lõputööd samuti komi keeles, suur osa tänapäevast õppe- ja metoodikakirjandust on komikeelne. Kuid sellega komi keele kasutamine ülikoolis lõpebki. Komi keelt kasutatakse põhiliselt humanitaaraladel ja sealgi piirdub kogu tegevus komi temaatikaga, s.o komi keele, kirjanduse, rahvaluule ja osalt ka ajaloo õpetamise ja uurimisega, komikeelset üldkeeleteadust või näiteks maailma ajalugu ei ole.

On tõsiasi, et komi keeles puudub juriidiline, poliitiline, majandus-, tehnika- jm oskussõnavara, rääkimata infotehnoloogia terminoloogiast. 1994. aastast on mõnda aega tegutsenud keelekomisjon, mille eesmärk on olnud komi keele sõnavara täiendamine ja rikastamine, oskussõnade loomine jmt. Komisjoni töö viljana on ilmunud mitu infobülletääni ja sõnastik uue sõnavaraga, paljud keelekomisjoni pakutud sõnad on võetud aktiivsesse kasutusse. Kuid keeleuuendust ja eriti selle tulemusel loodud neologisme ei võeta üksmeelselt vastu.

Keeleuuendajaid süüdistatakse isegi selles, et nad suretavad oma tegevusega komi keelt.

Meedia

2007. aastal ilmus Komimaal 190 perioodilist väljaannet tiraažiga üle tuhande eksemplari, neist komikeelseid oli 9 ehk 4,73%. Komikeelse perioodika tiraažid on viimasel paarikümnel aastal drastiliselt langedud:

	ilmumissagedus	tiraaž 1992	tiraaž 2008
üleriiklik ajaleht <i>Ками му</i> (Komimaa)	3 korda nädalas	7 810	2 427
lasteleht <i>Йӧлӧга</i> (Kaja)	1 kord nädalas	7 703	727
ilukirjanduslik <i>Войвыв кодзув</i> (Põhjanaan)	1 kord kuus	4 000	1 000
satiiriline <i>Чушканзи</i> (Herilane)	1 kord kuus	12 000	1 200
lasteajakirja <i>Би кинь</i> (Sädemeke)	1 kord kuus	7 000	1 374

Komikeelsena ilmub ka metoodikaajakiri *Чужан кыв* (Emakeel) ja kolm rajoonilehte perioodilisusega 2–3 korda nädalas. Moskva komide ajakiri *Парма* ja kulturooloogiline *Арт* (Üksmeel) on vaid osaliselt komikeelsed.

Permikomidel pole sedagi. Ajakiri *Силькан* (Kelluke) ilmub väga harva ja kakskeelsena, üksikuid komikeelseid lehekülgi juhtub olema ka ajalehes *Парма*. Tahaks loota, et sel aastal ilmuma hakanud uus permikomikeelne ajaleht *Кама кытшыш* (Kaama Rõngas/Hõlmas) jääb ilmuma pikemaks ajaks ja permikomikeelsena.

2007. aasta sügisest kõlab Komimaal komi rahvaraadio, mis on eetris praegu juba ligi kümme tundi päevas. Programm koosneb mõne-minutistest lühisaadetest ning ülejäänud eetriaja täidab muusika. Tore, et saatejuhid on raadios noored, kuid nende keelekasutusega ei saa rahul olla. Muusikaliseks sisuks on peamiselt rahvapärased autorilaulud või rahvalaulud, uuemat noortemuusikat on kahjuks vähe. Moodsamaid pop- või rokklause kõlab harva sellepärast, et neid on lihtsalt vähe. Seda raadiot pole kahjuks võimalik kuulata FM-lainetel, samas on see kuuldav internetis (vt <mms://217.24.112.58:8100/>) ja see on hea eeskätt keele prestiiži parandamise mõttes.

Komimaal on olnud ja jätkab ka praegu tegevust üks teine, n-ö traditsioonilisem komi raadio. See on sisukam ja ka keele poolest kindlasti parem, kuid tal on eetriaega vaid ühe tunni jagu päevas. Kohalikus televisioonis (vt <http://www.krtk.ru/home.php>) on komikeelseid saateid umbes 30% kanali seitsmetunnisest eetriajast.

Internet

Oleks vale väita, et komi keel võrgus puudub. Interneti-lehekülgedel kohatab komi keelt küll, kuid mitte palju. Üksikuid tekste on eri lehekülgedel, kuid täiemahulist komikeelset versiooni pole ilmselt ühelgi kodulehel. Komimaa ametlik portaal on kakskeelne. Seal saab valida komikeelse paralleelversiooni <http://rkomi.ru/km/> ja lugeda komi keeles nii alustekste, s.o alalist informatsiooni Komimaa kohta, kui ka uudiseid. Tõsi, palju väiksemas mahus ja kahjuks jätvavad ka tekstide tõlked soovida.

Komikeelses Wikipedias on praeguseks üle 1 500 artikli, kuid kõik neist ei ole sisukad ja mahukad. Komikeelse Wikipedia tekstid tulekski muuta korrektsemaks, sest ka see on üks komi keele populariseerimise ja prestiiži tõstmise vahend.

Ühelgi komikeelsel perioodilisel väljaandel pole kahjuks võrguversiooni. Põhjuseks pole ilmselt ainult rahanappus või muu n-ö tehniline probleem, vaid pigem põhjuseks kartus, et võrguväljaande ilmumisel väheneb paberversiooni tellijate arv veelgi. Õnneks on hakatud ajalehe Коми му numbriid reguleeriselt võrku panema ja need on saadaval pdf-formaadis soome-ugri elektroonses raamatukogus (vt <http://fulib.ru/books.php?action=viewPereodika&cat=komimu>).

Komi keel võimuorganites ja keele riiklik toetamine

Praegu publitseeritakse seadusekohaselt kõik Komimaa riigivõimuorganite seadusandlikud ja juriidilised aktid nii komi kui ka vene keeles. Kahekeelsed on ka nt valimisbülletäänid, asulate nimed, tänavanimed, sildid jne. Samas ei kasutata komi keelt võimuorganite aktiivses asjaajamises ning selles osas ei täida komi keel oma riigikeele funktsioone. Keele praktilist suulist kasutamist kohalikes omavalitsustes esineb küll, maaelanikud on õnneks suurel määral veel komikeelsed, kuid kogu ametlik dokumentatsioon on venekeelne.

2005. aastast korraldatakse riigiametnikele komi keele kursuseid. Seni on tunnistuse saanud sadakond ametnikku. Paaril korral on kohtu-

protsessidel palutud või nõutud tõlget komi keelde ja/või komi keelest, kuid üldiselt see tavaks ei ole. Komi keelt ei leidu ka reklaaminduses, näiteks toodete pakenditel. Mingil määral kasutatakse komi keelt teeninduses ja kauplemises, kuid seegi on pigem erand kui reegel.

Riiklikul tasandil peetakse komi keele säilitamisel ja arendamisel esmatähtsaks komikeelsete infotehnoloogiavahendite ja laste- ning noorsooprojektide toetamist. Praeguseks on loodud mõned komikeelsed elektroonilised keeleõppevahendid ja arvutimängud, on välja antud karaoke-plaat komi lauludega ja audio-CD muinasjuttudega. Keele populariseerimise eesmärgil korraldatakse keelekonkursse, intellektuaalseid mängu, laulufestivale ja naljašõusid. CD-de ja DVD-de, nagu ka suure osa raamatutega on see probleem, et tavakasutajale ei ole need sageli kättesaadavad, sest neid ei müüda, vaid saadetakse raamatukogudesse ja koolidesse.

Ühe küsitluse tulemusi

Komi keelt/keeli emakeeleks pidajate arv on järjest vähenenud. Kui 1959. aastal on nende osakaal sürja- ja permikomidel olnud vastavalt 89,3% ja 87,6%, siis 1989. aastal olid need arvud juba 70,4% ja 70,1%. 2002. aasta rahvaloendusel ei küsitud millegipärast enam elanike emakeele kohta, küll aga keelte valdamise kohta: sürja- ja permikomi keelt oskas siis vastavalt 217 000 ja 94 000 venemaalast.

2003. aastal viidi Komimaal läbi küsitlus eesmärgiga saada teada, mis tasemel komi keelt osatakse, kuidas hinnatakse komi keele tähtsust ühiskonnas ja millisena näevad Komimaa elanikud komi keelt tulevikus. Kõikide küsitluses osalenute seas⁴ nimetas komi keelt emakeeleks vaid 65,4% komi vastajatest⁵, kelle hulgas oli enam vanema põlvkonna esindajaid. Seega on juba kolmandiku komide emakeeleks vene keel. Kõrgema haridusega inimeste seas on vähem neid, kes nimetavad emakeeleks komi keele ning valdav enamik komi emakeelega inimesi elab maal.

84,6% komi vastanutest arvas end oskavat komi keelt.⁶ Noorte seas on keeleoskajate osakaal väike, vanemate seas suurem. Küsitluse

⁴ Kokku küsitleti 1894 inimest.

⁵ 1,7% venelastest vastajatest nimetas komi keelt emakeeleks, teiste rahvaste esindajatest tegi seda 6,2%.

⁶ Komimaa venelaste ja muude rahvaste esindajate seas on see arv vastavalt 13,8% ja 12,5%.

andmete kohaselt oskab komi keeles rääkida, lugeda ja kirjutada 58,1% end komi keele oskajaiks arvavatest komidest ehk 49,8% kõikidest komi vastajatest. Kui oletada, et keele säilimiseks ja säilitamiseks piisab vaid keele suulisest kasutamisest, kujuneb keeleoskajate komide hulgaks 72,4%. Ülejäänud komid saavad komi keelest aru ehk mõistavad, millest räägitakse. On huvitav, et keelt vabalt oskajate osakaal noorema põlvkonna (18–34aastased) seas pole väiksem kui vanema põlvkonna (55aastased ja vanemad) seas ja on isegi suurem kui kesk-ealiste (35–54aastased) seas.

Olen korduvalt kogenud sellist situatsiooni, kui tavaliselt komi keeles suhtleja kirjutab postkaarte või e-kirju vene keeles, sest ta ei ole harjunud kirjutama oma keeles, võib-olla ta ei oskagi seda teha. Ka küsitluse järgi kasutab komi keelt sageli kirjas vaid 21,5% komi keele oskajaist ehk vaid 18,2% kõikidest komi vastajatest. Kunagi ei kirjuta kirju komi keeles 60% keele oskajaist.

Ka lugemisega pole lood kuigi rõõmustavad. Vaid iga viies komi loeb regulaarselt komi perioodikat ja ligi pooled ei loe pea kunagi komikeelseid ajalehti. Komikeelset raadiot kuulavate ja televisiooni vaatavate komide osakaal on õnneks suurem (80,8%).

Väikseks või mittepiisavaks on komi keele ühiskondlikku tähtsust hinnanud 65% komi ja 83% vene vastanutest. Komi keele tuleviku kohta on arvab 17%, et komi keel saab vene keelega tõesti võrdväärseks, 68% meelest jääb ta samasse positsiooni nagu praegu ja 14% arvates kaob komi keel. Umbes iga neljas komi on emakeele tuleviku suhtes optimistlik ja iga neljas pessimistlik.

Kokkuvõtvat

Tänu n-ö rahvuslikule eufooriale, rahva eneseteadvuse tõusule, suurenenud huvile oma juurte, kultuuri ja keele vastu saavutas komi keel 1990ndatel Komimaal kõrge staatuse, paraku enamasti vaid nominaalse, kuna vaatamata riigikeeleks nimetamisele ei ole komi keel riigikeelele omaselt kasutusel kõigis elusfäärides. Paarikümne aastaga on astunud küll keele positsiooni tugevdamiseks konkreetseid samme, kuid tundub, et viimasel ajal on suhtumine muutunud ja rahvuslikkus pole taas kuigi soositud.

Komi keele prestiiž on kahjuks ikka madal. Vaatamata püüetele tuua komi keelt eri elusfääridesse ja katsetele populariseerida seda noorte seas, jääb kõnelejate arv järjest väiksemaks. Kõige kurvastavam

on see, et komi keele kõnelejaskond vananeb. Eri põhjustel loobuvad paljud vanemad oma lastega komi keeles rääkimast.⁷ Kui üleminekut vene keelele põhjustab linnas ehk suurem vene keele surve, siis maa- piirkondade puhul näen kõige suuremat ohtu selles, et komi lastevanemad suhtlevad järjest enam oma väikeste lastega vene keeles, kuigi komi külades on valdavalt (veel) komikeelne keskkond ja komi keele kasutamiseks palju paremad tingimused. Seepärast võivad igasugused pingutused komi keelt elus hoida osutada mõttetuks. Kui lapsed ei räägi omavahel mängides komi keelt, ei kasutata seda enam varsti ka oma lähedaste, sõprade või naabritega suhtlemiseks.

Soovitusi edasilugemiseks

Конюхов, Алексей; Ольга Кузиванова, Валерий Марков, Евгений Цыпанов Современная этнолингвистическая ситуация в Республике Коми (по результатам социологического исследования); <http://www.komivoityr.ru/Isledov/stat.html> (14.03.2010).

Kuznetsov, Nikolay 2009. The role of pop music and other phenomena of modern culture in the preservation of komi language. – *Folklore*, 41, 119–130; <http://www.folklore.ee/folklore/vol41/kuznetsov.pdf>.

Õнія кадö коми кывлөн сөвмөм: могъяс да кöсиймъяс. Республикаса научно-практическöй чукöртчöмлөн гижöд чукöр (Сыктывкар, 1999 вося кöч 30-öд да йирым 1 лунъяс) = Развитие коми языка на современном этапе: проблемы и перспективы. Материалы республиканской научно-практической конференции (Сыктывкар, 30 октября – 1 ноября 1999 г.). Сыктывкар, 2000.

Tsypanov, Jölgin (Jevgeni) 2009. Permiläisten kielten nykytila. – *The Quasquicentennial of the Finno-Ugrian Society. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, 258, 207–224; http://www.sgr.fi/sust/sust258/sust258_tsypanov_fi.pdf.

Цыпанов, Евгений 2003. Коми язык как государственный: мечта или реальность? – *Арт*, 2, 4–24.

⁷ Selle väite puhul toetun ma vaid oma kogemusele, kuuldule ja nähtule, asjakohane statistika mul kahjuks puudub.